

BÜYÜK ŞÂİR ABDULLAH TUKAY (1886-1913)'İN
TATAR HALK EDEBİYATI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

NÂDİR DEVLET

Kazan vilâyeti Menger kazası Kuşlaviç köyünün 1886 yılına ait kütük defterinde şu kayda raslamaktayız :

«Abdullahcan. Babası-imam Muhammedârif Muhammedâlim oğlu-İmam Muhammedüarif Muhammedüalim oğlu isim verip imza ettim.... 14 Nisan»

İşte meşhur Tatar şâiri Abdullah Tukay'ın doğumu bu şekilde resmî kayda geçmiş. Abdullah Tukay'ın babası yedi göbekten beri imam olan bir âileden geliyordu. Fakat Tukay henüz, 4,5 aylıkken babasını, üç yaşında iken ise annesini kaybetti. Bundan sonra yetim ve öksüz kalan bu ufak çocuğu kimse istememiş, o elden ele dolaşmak zorunda kalmıştı. Ancak 1895'te Cayık'taki (Uralsk) halası Azize onu yanına alınca sıcak bir yuva bulur. Tukay burada ömrünün 12 yılını, yaklaşık olarak yarısını geçirir. Eniştesi onu Cayık'taki «Mutîfullah» medresesine yollar. Bu arada Tukay medreseye komşu olan bir Rus okuluna da devam eder. 1904'te ise henüz medrese talebesi iken Mutîfullah molların oğlu Kamil Mutî'nin matbaasında çalışmaya başlar. Bu sıralarda 17 Ekim 1905'te çar II. Nikolay'ın vatandaşlara bir takım haklar tanıyan manifestosu ilân edilir. Bunu fırsat bilen Kamil Mutî de manifestonun ilânından bir ay sonra «Fikir» gazetesini yayınlamaya başlar. İşte Tukay başta bu gazetede daha sonra gene Kamil Mutî tarafından çıkarılan «El-Asr ül-Cedîd» adlı edebî ve «Uklar» adlı mizah dergilerinde aktif olarak çalışmaya başlar ve ilk şiirleri de bu yayın organlarında neşr edilir. Kamil Mutî'nin tevkif edilmesi ile adı geçen gazete ve dergilerin kapanmasından sonra 1907 yılında Tukay Kazan'a yerleşir. Tukay'ın en verimli çalışmaları da kısa ömrünün kalan yıllarını geçirdiği bu Tatar Türklerinin

kültür ve siyasî merkezinde gerçekleşmiştir. Artık onun şiirleri değişik gazete ve dergilerde yayınlanmakta, şiir kitapları neşr edilmektedir. Bu arada sıhhati çok kötüleşen şâir Kazan'da geçirdiği yedi yıl gibi kısa bir süreden sonra 27 Nisan 1913'te burada ölür.

Henüz hayatta iken bile mısraları atasözleri gibi halkın ağzında doluşmaya başlamış olan Tukay yedi-sekiz yıllık şâirliği ile halk şâiri derecesine yükselmiş, halkın sevgilisi olmuştu. Zaten cenaze merasiminde de, o devre göre çok büyük bir rakkam olan, altı bin kişinin katılması da bunu teyid etmektedir. Öldüğü gün Kazan'daki bütün medreseler yas ilân ederek bir gün kapalı kalırlar. Hemen-hemen bütün gazete ve dergiler bir hafta on gün kadar Tukay'la ilgili şiir, makale ve Rusya'nın çeşitli yerlerinden gelen taziye mektuplarını neşr ederler. Tukay'ın ölüm yılı olan 1913'te onun beş, bir yıl sonra 1914'te ise sekiz kitabı yayınlanır. Tatar gazeteleri her yıl 15 (eski takvime göre 2) Nisan tarihli nüshalarını Tukay'a ithaf ederlerdi. Tukay'a olan sevgi büyük siyasî değişikliklere sebep olan bolşevik ihtilâlden Sovyet rejiminin yerleşmesinden sonra da değişmedi, değiştirilemedi. Tatar halkının Tukay'a olan muhabettinin birer sembolü olarak 1955 yılında Tukay'ın doğum yeri olan Kuşlavıç'a ve çocukluğunu geçirdiği Kırılây'a birer büstü dikildi. 1958 yılında ise Kazan'ın Kuybişev meydanına bir Tukay heykeli kondu. Aynı yılda Tataristan parti ülke komitesi ve bakanlar kurulunun kararı ile güzel sanatlar ve edebiyat dallarının için «Abdullah Tukay mükafatı» ihdas edildi. 1961 yılında ise Tatar devlet opera ve bale binasının önüne bir Tukay heykeli dikildi. Kazan'da bir sokağa onun adı verildi. Bunun dışında Tataristan'da düzineden fazla okul, kulüp ve kolhoza (kallektif çiftlik) Tukay adı verilmiştir. Bunun dışında eski Sovyetler Birliğinde Baku (Azerbaycan), Taşkent (Özbekistan), Uralsk ve Nukus (Karkalpakistan) şehirlerinde de Tukay adlı sokaklar mevcuttur.

Tukay ancak Tatarlar arasında değil, Rusya'daki diğer Türk boyları arasında da şöret bulmuş bir şâirdi. O henüz hayatta iken, 1908 yılından başlayarak şiirlerinin değişik Türk şivelerine tercüme edildiğini görmekteyiz. Taşkent'te yayınlanan «Türkistan vilâyeti gazetesi»nde Kazan'da yayınlanan «Yeşin» gazetesinden iktibas edilen birkaç şiiri yayınlanır. Türkistanlı yazarlar Hacı Muini, Mirhuhsin ve Muhammed Serali(n) 1913 ve 1914 yıllarında Tukay'la ilgili makaleler yazarlar. Türkistanlı şâirler Tukay'ın şiirlerini kendi şivelerine tercüme etmekle kalmamışlar, onun te'sirinde kendileri de yeni eserler vermişlerdir. Mesela Abdullah Evlani, Tülegen Hacımiyar, Sultanmahmud Toraygır, A. Alim bu gibi şâirlere örnek teşkil ederler. Tukay'ın adının Dağıstan'da da duyul-

duğu bilinmektedir. Dağıstanlı Sait Gabi(ev) Petersburg'ta 1912-1914 yılları arasında neşr ettiği «Dağıstan tanı» ve «Müslüman gazetesi»nde Tukay'ın şiirlerini ve kendisinin onun hakkında yazdığı bir şiiri yayınlamıştı. 1920'lere kadar Kuzey Kafkasya'da Kumukça oradaki değişik halkların anlaşma dili olduğu için Gabi(ev)'e ve o yöre halkına Tukay'ın şiirlerini anlamak bir problem teşkil etmiyordu. Aynı şekilde Nogay edebiyatının temelini atan Musa Kormanali(ev) (1894-1970)'in eserlerinde de Tukay'ın büyük te'sir görünmektedir. Hatta Kormanali(ev) Tukay'ın etkisinde kalarak kaleme aldığı şiirlerde Tukay'ın kullandığı başlıkları kullanmıştır.

Abdullah Tukay'ın şiirleri Rusya'da Tatarca olarak şimdiye kadar 100'den fazla baskı yapmıştır. 1929-1931 yıllarında üç (Latin harfleriyle), 1947-1948'de iki, 1955-56'da dört ve 1976'da gene dört cild olmak üzere Tukay'ın eserleri topluca basılmıştır. Bunun dışında çeşitli seçme eserler adı altında şiirleri neşr edilmiştir. 1914 yılında Tukay'ın başı şiirleri Rusçaya da tercüme edildi. 1917'den bugüne kadar ise Tukay'ın Rusça'ya tercüme edilen şiirleri 30'dan fazla kitap hâlinde yayınlandı. 1914 yılında yâni ilk defa Rusça tercümesi yayınlanırken Londra'da çıkmakta olan «The Russian Review» adlı dergi de onun «Par At» adlı şiirinin İngilizcesini «To Kazan (on a pair)» adıyla yayınlandı (III, s. 47-48). Tukay'ın şiirleri SSCB'nde kullanılan 26 dile, bunun dışında Arapça, Farsça, Fransızca, Macarca, İngilizce, Almanca ve Japonca'ya da tercüme edildi. Tukay'ın seçme eserleri doğumunun 60. yılı dolayısıyla 1946'da Taşkent'e basıldı. 1961'de ise bunun değişik bir baskısı 10 bin tirajda yapıldı. Büyük Özbek şâiri Gafur Gulam 1966'da Kazan'da iken «Tukay Tatar halkının gururu, amma aynı zamanda Rusya'da yaşayan başka Türk halklarının aydınları tarafından da sevilen bir edibidir» demişti.

Tabii ki hiç bir halkın Tukay'a olan sevgisi Tatar Türklerinin ki kadar büyük olamaz. İşt en bu sebepten de Tatarlar Tukay'ın eserlerini neşr etmek ve ona heykel ve büstler dikmekle yetinmediler. Onun adından ve eserlerinden esinlenerek yeni san'at eserleri meydana getirdiler. Tukay adlı sahne oyunu yazıldı. Tukay'ın «Şürelî» adlı şiirinden esinlenilerek bir bale koreografisi düzenlendi ve meşhur Tatar kompozitörü Ferit Yarrull(in) bunun müziğini yazdı. Tukay'ın «Kisikbaş» ve «Altın Tarak» adlı eserleri de baleye dönüştürüldü. Bir hayli şiirine beste yapıldı. Heykeltraşlar, resamlar onun veya onun eserlerinin portre, resim veya heykellerini yaptılar. Tukay'a ithaf edilen sayısız şiirler kaleme alındı. Biyografiler, derlemeler, araştırmalar neşr edildi. 1975'te Ahmet Feyzi «Tukay» adlı bir roman da neşr etti. İbrahim Nurullin'in Rusça kaleme aldı

ği «Tukay» adlı araştırması «meşhur insanların hayatı» serisinde 1977' de yayımlandı. Burada onunla ilgili yayınların hepsini sıralamaya imkân yok. Fakat Tukay'ın artık hiç bir şekilde unutulmayacağı bir gerçektir. Doğumunun 100. yılının büyük bir şekilde kutlandığı Tataristan'ın tek edebî dergisi olan «Kazan Utları»nın yayın politikasından da belli olmaktadır. Bu dergi 1985-1986'da hemen her sayısında Abdullah Tukay'la ilgili bir makale neşr etti.

Sovyetler Birliği dışında yaşayan Tatar Türkleri de millî şâirlerini unutmadılar, ellerinden geldiği kadar onu yad ettiler. Türkiye, Çin (1950'lerden sonra buradan göç ettiler), Japonya, A. B. D., Finlandiya gibi ülkelere yerleşmiş olanlar Tukay'ı değişik şekillerde anmaktadırlar. Meselâ 1932 yılında Harbin (Çin)'de Tukay'ın ölümüne 19 yıl dolması münasebetiyle Hüseyin Gabdüş'ün «Tatar şâiri Gabdulla Tukay» adlı 9 sayfalık bir broşür neşr ettiğini görüyoruz. 1933'te şâirin ölümünün 20. yılı dolayısıyla Tokyo'da Matbaa-i İslâmiyenin «Abdullah Tukay Mecmua Asarı» adıyla şâirin nazım ve nesir eserlerine içine alan dört ciltlik bir eser meydana getirdiğini, 1938'de ise Mukden'de bu sefer şâirin ölümünün 25. yılı münasebetiyle Yırak (uzak)-Şark Türk-Tatar Müslümanlarının dinî millî merkez maarif idaresinin 100 sahifelik makaleler derlemesi neşr ettiklerini görüyoruz. 1969'da ise Helsinki'de Hüseyin Sadık şâirin şiirlerini derleyerek bastırdı. Türkiye'de ise Tukay'ın adı 1965'te İstanbul'da kurulan «Tukay Gençlik Kulübü» ve onun 1965 Martının 1968 Eylülüne kadar 24 sayı çıkardığı «Tukay Bülteni» adlı neşriyatında yaşatıldı. Ayrıca bu dernek her yıl düzenlediği şenliklere «Tukay Bayramı» adı vererek her vesile ile değerli şâiri ve eserlerini tanınmaya çalıştı. Bundan sonra gene İstanbul'da 1970'te yayınlanmaya başlayan ve 1980 yılına kadar 23 sayısı neşr edilen «Kazan» dergisi de hemen her sayısında Tukay'a geniş yer veriyordu. Kısacası Tukay gerek Sovyetler Birliğindeki ve gerek dışındaki Tatar Türklerinin millî-edebî sembolü olarak hatırlanmakta ve ilk fırsatta yad edilmektedir.

Biz de bu büyük Tatar şâirinin şiirlerini tanıtmaktan ziyâde, Tukay'ın değişik bir yönünü daha doğrusu halk edebiyatı hakkındaki görüşlerini sunmayı uygun bulduk. Tukay halk edebiyatı ile ilgili görüşlerini 1910 yılında Kazanlı aydınların uğrak yeri olan «Şark Kulübü» adıyla maruf bir dernekte sunduğu tebliğinde belirtmiş. Bu tebliğ sonradan basılarak bildiğimiz kadar dört defa yayınlanmıştır.

Biz de burada işte Tukay'ın adı geçen bu tebliğinin (Gabdulla Tukay, Halık Edebiyatı, 4. basma, naşiri «Maarif» şirketi Kazan'da, Kazan 1919) Tatarca metnini gereksiz gördüğümüz bazı teferruatı almayarak,

nazım ve nesir örneklerinin tercümesini tam ve metin kısımlarını ise anlamca olmak üzere verdik. Metinlerin sonunda sık geçen Tatarca kelimelerin de anlamlarını vermeye çalıştık.

Böylece büyük şâir Tukay'ın halk edebiyatı hakkındaki duygu ve düşüncelerini tanıtmış şâirden nazım ve nesir örnekler vermiş ve en azından hatırasını yad etmiş olduğumuz kanaatindeyiz.

HALIK EDEBİYATI

Abdullah Tukay

Not : Parantez () içindeki sayılar «Halık edebiyatı» adlı tebliğin orijinal baskısındaki sayfeleri göstermektedir.

- (4) Ozın ve kıska köyleri biz tuğrısında halık avızında törli süzler söylene, anıñ barçasın ciyip yazu şaktıy ozak zaman istidir.

Şulay da süz arasında halık avızında süzlerinin üzime işitilgen kaderisin bir az yazıp kiterge yarıy.

TEFKİLEF KÖYİ

Boringı Tefkilef familyalı bir möftiniñ urısça ukıy torgan bik matır bir kızı bir fransuz yigitine ğaşık bulgan bula.

Kız fransuz yigitin ata anası kürmegen çakta öyine de kitire.

Bir vakıt şulay möfti hazret öyinde, kız bilen yigit kürişip torgan çakta östlerine möfti hazret üzi kilip kire.

Kız abdırauda kalıp üziniñ meğşukın zur piyala ışkaf içine yeşire.

Alay da, möfti hazret yigitni küre. Tayagın alıp yigitni kıynarga kile başlıy.

Yigit ise tiz gine ışkafnı vatıp çıgıp, terezden sikirip kaça.

İşkafnı vatkada yigitniñ bitine ve kulına piyalalar kire. İdenge ce-yilgen hatfe palaslar östine kanlar tama. Minim isimde şul kader gine kalgan.

Andan song yigit bilen kız arasında nindi macaralar bulgandır, min-ğa meğlüm tügil.

Lekin Tefkilef köyining monglılığına karaganda, yigit bilen kız arasında motlak bir faciğa bulgandır dip fikirge kiledir.

AŞKAZAR KÖYİ

Ğaşık ve muhabbet sebepli kiyevge bargan bir Başkurt türesi kızınınğ kiyevi «Aşkazar» digen suning buyına av avlarga kitip şunda suga batıp üle.

Moning vafat haberi meğşukasına işitilgeç, ul bik kaygıra.

Hasretin niçik izhar iterge de aptırıy.

(5) Bir könni bu kız başkurt kızları arasındaki barça cırçı kızlarını çakırıp, alardan vafat bu bulgan kiyevi hatiresine bir moğlı bir köy çikaruların ütime. Egerde küngiline muvafik bir monglı köy çikara alsalar alarga elle niçe baş töyeler hediye itmekçi bula.

Kızlar türlüçe köyler çikarıp karıylar, lekin birsi de türe kızınığ küngiline ohşanıylar.

Bu cırçı kızlardan bir nerse de çikmagaç türe kızı bir törli ruh ve ilham bilen ruhlanıp hazırğı Aşkazar köyin cırlap yibere, cırçı kızlar hayran kalalar.

SAK-SUK KÖYİ

Sak-Suk beyiti ve köyining niden çikanlığı Sak-Sukning üz beyitlerinden de kürine.

Beyitlerden anğlaşıldığına karaganda bir ana üzining iki balasın : «Siz Sak-Suk bulsagız idi» dip kargıy. Şul uk minutta balalar Sak-Suk digen iki koş suretine kirip kara urmanga oçıp kiteler.

Balalarını kargaganda ataları öyde bulmıy bogay. Ul kaytkaç balalar kayda? dip hatınından sorıy. Hatın : «Kargap oçırdım» di de ükirip yılı başly. İri şilte ite.

Balalar ise, isken yiller arkılı gına atalarına üzlerininğ hasretli selamların yiberip toralar.

Mine bu şundan çikkan köy.

KASİMİSKİ İBRAY

Bu Kasim şherindeki çamadan tış mesarif bir bayga çıkarılğan köy. Kasimiski İbray gulyat ite, ite de aktık tunın da sata. Ahir gömerinde bik hösranlı revişte vafat bula.

Kasimiski İbray köyi şul sebepli çıga.

ÖZNEKEY

(6) Bu köy bir kiyevning baldızına ğaşık buluvından çıga. Kiyev hilaf-ı seriğ revişte baldızın da nikahlap alıp iki karındaşnı birge cıymakçı bula.

Agaç başı bazıktır
Baldız alu yazıktır
Yazık bulsa ni miñğa
Yazık kazık başına

cırı şuşıñğa delalet ite.

BAŞMAK KÖYİ

Bu başmak köyi de möfti ve mirzalarıbızdan zur familyalı bir kişige çıkarılğan köy bulırğa kirek.

Lekin tegayen kimge ve ni hosusta çıkarılğanın meğteğesüf teftiş ite almadım.

Bu köy zan itersem, bir zaman hökümet tarafından cırlanırğa men de itilgen idi bogay.

Köyler tarihi hakkında bar bilgenim şuşı kader gine bulganga, hazir min andan küçem de maksadım bulğan halık edebiyatına kilem.

Şul tugrıda bulğan mülahazalarımı söylemekçi bulam.

.....

(7) Halık edebiyatının niçik bulğanın kürsetir öçin min monda halık avzındağı kıska gına bir hikayeni alıp yazam.

Bir avıl kişisi tön buyı aşasın öçin atın urmanga yibere iken, ırte bir-len işke cigerge dip atnı alırğa barsa, ni küzi bilen kürsin, atı şabır-

ma tirge batkan, tön buyı elle niçe yöz çakırımlarını tuktamastan çapkan kibi tamam halden taygan kibi taba.

Bu kişi atnı alıp kaytıp-niçik kirek alay işlete de, kiç bulgaç şul uk urmanga cibere.

İrte birlen urmanga barsa atnı, tagın şulay işten çıkkan kiliş taba. Atnıñ bu halge töşüvine hiç bir sebep tapmıy. Ğaceplene.

Biçara kişi atnıñ şulay ğazaplanıp, arıgayuvına tamam ğaciz kalgaç, avılda bir ak sakallı karttan bu tuğrıda soraşa başlıy.

Kart bu kişige kingeş bire, «Sin di, bugün kiç atnıñnı urmanga cibergende arkasında sumala yabıstırıp ciber»di.

Tigi kişi, kart kuşkança işli.

Kişi irte bilen atnı alırğa bariyım, dip kapkasından çıksa, küre ki at üzi kaytıp kile. Östine at arkılısındağı sumalaga çıtırdap yabışıp katkan Şürelı atlangan.

Bilinen ki atnı tön buyına çaptırıp azaplavçı-şuşı Şürelı iken. Derhal avıl halknı çakırıp, Şürelı'ni at östinden alalar.

Şürelı'ni küsekler bilen bık katı kıymıylar. Şürelı ülmı.

Avıl halkı bu usal Şürelı'ni ni revişçe, niçik itip ütirü tuğrısında küp kingeşten songra, anı bazga salıp östine kirasın sib yandırıp ütirirge karar bireler, hem şulay işliler.

(8) Şürelı biçara yana, kıçkırta, feryad ite, ahrında yanıp köl bula. Lekin canı çıkkançığa kader bu avlını kargıy: «Yarab bu avıl utız öyden artmasın idi» di.

Mine Kazan Artında bir avıl bar ul avılınığ salına başlaganına yöz yıldan artık bir zaman bulsa da haman da 25-30 öyden artmıy.

Tigi Şürelı'ni yandırıcı avıl, şuşı avıl imiş, bu avılga Şürelı'ning üler aldındağı kargısı tüşken imiş....

Bu buldı halık hıyal ve hikayesiniğ bir numunesi. Yahşı.

Minim söyip cikken atım
Kara birlen timir kük.
Saginganda ayga kariym
Ay da yalgız, minim kük.

Sandugaçlar su taşıy
 Kayda iken su başı
 Bizning cankey yalgız başı
 Hazir bulsın yuldaşı.

(9) Süz başında eytilgençe, mine mondıy şğırlerge halık cırları, dip eytile.....

Andan song bizniğ halıkta cırlar öçin evvelgi iki yulniğ küp vakıtta bir de ehemmiyeti de bulmıydr.....Yuk ise, bizning her dürt misragı da bir birine yabısa torgan cırlarımız da bar. Mesela :

Caniyım-caniyım, canaşım,
 Avırtmıymı can başıñ?
 Avırtsalay ay can başıñ
 Üzim tüşek canaşım.

Min söylemin üzigizni
 Kaşıñ birlen küziñni
 Min söygenni sin şundan bil
 Hiç te almıym küzimni.

Lekin bolar möstesnalar diyerge yarıy.

.....Halık cırları bizniğ babalarımız tarafından kaldırılğan inğ kadirli ve inğ bahalı bir mirastır. Eyye bu kadirli miras, kıymetli miras!
 (10) Meğmur Bolgar şehirleri, Bolgar avılları bir de bulmagan töslı kırıldılar da bittiler.

Emma mine bu kıymetli miras didigimiz «Halk şğırleri»n tuplar da vatmadı, uklar da kadamadı. Alar hamam da halık küñğilinde her törli belaya ve kazayadan mullalar eytmışli meğsun ve mahfuz ularak kaldılar. Alar selamet eli, alar yangırıy eli.

«Halık cırlarınığ» şulay cevher ve yakutlardan da kıymetli nerse bulğanı öçin de alarga ehemmiyet birirge kirek, alarnı yugaltmaska ictihad iterge kirek.

Bilirge kirek ki, «Halık cırları» halkımız küñğilinde hiç te totıkmas ve kügermes saf ve ruşan küzgidir. Bu bir törli sihirli küzgidir.

Çönki halıkniğ bir gine cırın totıp, niçkelese, şöphesiz anıñ halet-i ruhiyesin, nerse uylanın ve ni hakda nindi fikirde ikenin bilip buladır.

Mine şuşı değvanı, yeğni halık cırlarınığ sihirli küzgi ikenin kürsetir öçin, hazır bir niçe cırlar cırlap kürsetebiz.

Mesela :

Baylar kiye kara kul
Biz kiyebiz işlepe,
Huday bahitni birmese
Bayıp bulmıy işlep te.

Mine bu cır, halkıbızınığ bu dönyadağı «baylık» ve «fakirlik» digen iki nersege karşı, anıñça, Huday bahitni birmese bayıp bulmıy işlep te.

Kimim Bürkim bulsa da
Cılamıym küñlim talsa da.

Mine bu halıkınığ, Huday takdirinc çm küñğilden tapşırılıvın hem Mine monısı halıkınığ ütkin ğakılılığın kürsete.

Ak kiletning terezesi
Siksen sigiz ölgili
Naçar kızlarga beylenseng
Hur bulasıng bilgili

(11)

.....
Cürme monda kayt ilingę
İlingde igin igersing,
Istağanıñnı at itip
Butilkanğnı cigersing.

Mine monısı halıkınığ ütkin ğakılılığın, kürsete.
.....

Döristin eytkende halık zur ul, köçli ul, dertli ul, monglı ul, edip ul, sağır ul. Eli elle nindi kara köçler baskanga küre gine bu kürinişte yörü. Lakin bu hel vakıtlı ğına kilgen bir avru kibi ğarazi bir heldir. Farisiler «Arzra itibara nist» yeğni vakıtlar ve ğarazi bulgan nersege iğtibar yuk, didiler. Huş tagın bir cır.

Ey tal üse tal üse
Başın kisseng tagın üse
Tutasıçın kaygırmıybız
Singilleri tagı üse.

.....

Baya eytilgençe sihirli küzgiden karalsa; yeğni halık cırların dikkat bilen uçılsa, halıkning küngilinde nerseler saklanganın barçasın kürip buladır.

İski küçme zamanalardan kalgan ğadetmi, nidendir bizning halık şığır ve cır, beyitler çıgarırğa bik meyil halık.

Çu, az gına bir nerse «sılt!» ittimi? indi anıñ tuğrısında irtege uramga beyitler çıga.

Mesela : Ğayneddin digen kişi üzimi, yaki kızımı bir ğayıp işlegen iken, bitti indi, uramda beyitin cırlıylar.

.....

(12) Tav başında timir bükken
Tipkeleme Ğayneddin!
Biz çıgargan beyit tügil
Üpkeleme Ğayneddin!

.....

Kırgız halkında bulgan kibi birbirisine karşı cırlaşı bizning halıkta eli haman da bar.

Lekin Kırgızlardagı kibi şoma ve yahşı çıkmıy. Kara karşı cırlaşkanda bizniğ halık bir birsining isimlerin cırğa katnaştırıp hem hiç kirekme-gen, meğnesiz süzler katıştırırganlıktan cırları yemsiz çıga.

Mesela : Kara karşı cırlaşkanda bolay cırlıylar :

Aklıdagınay sitse Zakir abi
Buy buy ıstan Cemil koda :
Araga gına Seyfüddin abzi
Töşken dösman Yakup agay anı

Hudayda gına kuşkan biz kavuşkan Cemali koda, Zakir Abi, Yakup agay nişletirdi bizni ul dösman!

.....Niçik bulsa bulsın, elhasıl halık hiç kimge mohtaç bulmıyça, üz hi-siyatın üzi meydanga cıgargan. «Cırnıñ yırtığı yuk» digen de, cırly bir-gen, beyitler de cıgargan.

.....

Cit millet öçin bizning cır, meğnesiz ve hatta kölkili de bulsa bulır.

.....

Kalpagım bar. Şelim yuk.
Şel aldırmıy halim yuk.
Sinden başka söygenim yuk.

.....

(13) Halık cırları bizning kileçekte meydanga kileçek edebiyatıbizga bir de şöbhesiz nigiz bulaçak.

Ruslarning Puşkin ve Koltsof kibi inğ zur şağirleri de, halık cırlarına taklid itip, bir törli «sungı cırlar» yazdılar.

Bolay halık cırların taklid itip, yazgan şığır, taklid itmıçe yazılğan şı-ğirlerden, his, tasvir yagından hiç te kim bulmavı östine, halıkning üz köyi, üz vezni, üz forması ile yazılğanga, halık küñline bigrek güzel te'sir ite ve urınlaşa.

.....

Mine inğ ilik medrese şekirtleri taklid ittiler.

(14) Kal eş-Şeyh fi eş-Şifa dip
Ukuganınğ mantıkını
Ma vecedet Vallah canı
Sinden gayrı artıknı
Çilm-i hikmet ukır öçin
Baru kirek Buharga
Yarınğ isi alışınmas
Misk, ğanber, cofarga
Kal Resul Allah dip
Ukuganınğ «Mişkat» mı?
İmiyning totsam kulım timi
Elle kiyimning biş kat mı?
«El-Hikmet el-Baliga» min telif el-Mercani
Fi el-maşrik ve fi el-magrip
La nazirek canı.

Mine holarnı «sunğı cırlar» bizden sanarga yarıy. Ütken seneler neğr itilmekte bulgan bir kölki jurnalında «Avıl cırları» serlevhası astında şundıy «sunğı cırlar» küringeli idi.

İsimde kalgan kaderisin yazdım.

Comrı toyak taylarda
Matur kızlar baylarda
«Ahba,r» te'min itken baylar
Cöri iken kaylarda
Bizning uram arkılı
Aga sunıñ salkını
Tarta Kazan'ning yeşlerin
Ramiyef'ler altını
Başingdağı çabatangning
Siksen sigez sirkesi
Bu dönyada şöhet aldı
Bedii möezzin kürkesi.

Mine bu «sunğı cırlar» da vakıtında bir originalni nerseler idi.

Çönki kölinirge tiyiş bir nersedem, bir iki yullık süzler bilen tiz gine külinip taşlanıla idi. Bu ozın, ozın mekaleler hizmetinden artıgrak iş küre idi.

Başta eytkenibizçe halıkınıñ bu tarz cırlavı bik muvaffakiyetli sanalğanlıktan monıñ bizning hicviyatıbizga (Satira), bizge faydası tidi. (15) Halık cırlarına bilğomum taklid itilgeni yazıldı indi, e şağirleribizden halık cırlarına taklid itüçiler buldımı? Bu soğelge de, buldı, dip cevap birirge tuğrı kile. Bizning şağirleribizde meydana «sunğı cır» dip eytken şigirler kitirdiler. Emma muvaffakiyetli çıktımı, yukmı, ansı tenkitçiler nazarna kaldırıla.

Misal öçin min monda Mir Ğaziz el-Ukmasi cenaplarınıñ bir «sunğı şigirin» ve başkalarınıñ birer şigirin ukıp kürsetem.

Tatar tormuşından

Kilin

Meyüs karıy anıñ küzlerinde
Tuyganlık bar zalim dönyadan

(16) İstikballerinden ömid kiskan
 Nik tuğdım, dip yılıy anadan,
 Kaynanasın küre töşlerinde
 Cellat bulıp kile karşına
 Baş kise imiş monıñ ğayibi :
 Toz salmagan imiş aşına
 Irte tora tañlar suzılğanda
 Koş kort yañğa kanat kakğanda
 İnglep bu bir yalgız «hizmet» ite
 Her kim tañ oykısın tatğanda
 Çu, süz bulmasın di kaynanamdan
 Rahmet eytsin, di di işli iş
 Arğaç yal iterge kurka miskin
 Tağın başlanır dip, er kargış,
 Eger yalgış bulsa, bir hatası
 Kaynanası dönya kuptara
 Yeşinler yeşni kükler küri
 Dönyalarını cimire, aktara,
 Zeherlene tös zengerlene
 Ğifritlene kilin östine
 Biçara kilin yepyeyş kızğa
 Zegfranday sarı tös ine
 Meyüs karıy, anıñ küzlerinde
 Tuyganlık bar zalim dönyadan
 İstikballerinden ömit kise
 Nik tuğdım, dip yılıy anadan.

Tagın da mağruf şağirleribizden Sağıd Efendi Remiyef'ning «Yeş Zübeyde yeşim min» isimli kitabından tamam meğnesiyle «sunğı şığır» bulgan şuşı cırnı küçirem.

Biz içebizde cırlybız
 Akça bitse urlıybız
 Hoday bizge şulay yazgan
 Yaramıy, dip tormıybız.

Seğıd Efendining piyesasında bu cırnı bir niçe isrik cigitler uramda cırlap kiteler. Anı alar cırlamıy, belki Seğıt Efendi bu cırnı alarning halet-i ruhiyesine karap avızlarına sala. Mine bu, şunlıktan «sunğı cırlar» cömlesine kire.

İndi, şuşı satırlarını yazuçı kişining de şulay halık cırlarına taklid olarak bir şigirin de nakl item.

Milli monglar¹

(17) İşittim min kiçe birev cırlıy
 Çın bizniğçe matur milli köy
 Başka kile uylar törli törli
 Elle nindi zarlı monglı köy
 Özilip, özilip kine eytip bire
 Tatar küngli niler sizgenin
 Miskin bulıp torgan oç yöz yılda
 Takdir bizni niçik izgenin
 Küpmi mihnet çikken bizniğ halk
 Küpmi küz yeşleri tügilgen
 Milli hisler birlen yalkınlanıp
 Sızılıp, sızılıp çıga künglinden
 Hayran bulıp cırnı tınglap tordım
 Taşlap tüben dönya uyların.
 Küz aldımda kürgen töslı buldım
 Bolgar hem Ak İdil buyların
 Tüzelmedim bardım cırlauçıga
 Didim, kardeş bu köy nindi köy?
 Cevabında milletteşim minga
 Bu köy bula didi. Ellükiy.

Şuşı misal itip kitirgenim şigirler barçası sunğı cırlardır.

«Bu sunğı cırlar» halıkning üz ruhınça, üz formasınça, üz vezini bilen yazılğanlardır. Şunğar küre, bolarnı «Zileylük» ve yaki «Ellüki» köylerine tup tuğrı cırlap bula.

Anğlaşıla ki bizde de edebiyatıbnıñ nigizi bulğan şul halık cırlarına bir niçeşer gine bulsa da, kirpiç saluvçılar bulğan hem bar iken.

Halık cırların, halık edebiyatın kolakka işitilengçi gine, hökmi itip, bu motlak şulay iken, diyip bulmıy mesela :

Citin külmekni cil ala
 İtip deryaga sala,

1 Zileylük köyine.

Bizning bolay utirular
Sagninip soylerge kala

cırın şuşı kilış otılıp alınsa, bu motlak şuşılay cırlana iken, diyerge yuk. Anı ikinçi kere işitkende ihtimal :

Citin külmekni cil ala
İltip deryaga sala,
Çakılıñ bulsa uylap kara
Bu dönyada kim kala

dip te işitirsing. Halık cırları, halık edebiyatı kay çaklarda şulay ayırım şehislerning keyfine karap törilene de.

(18) Hikaye ve makalelerde de hel şuşılay uk. Mesela bir hikaye süylev-çi üzining hikayesin : «Bar idi urman buyında bir kart bilen bir karçık» dip başlasa, şul hikayeni ikinçi kişi, «Bar idi di dinggiz buyında bir kart», dip başlıy.

Halık cırlarınınğ vezni ve cırlau revışı hiç üzgermi torgan bir gine vezin ve bir gine revıştır.

Sacidening Kamçat bürki
Küz östinde külege
Monda uynagan monda kalsın
Anda kaytıp söyleme

digen cır, elbette elle kay zamanlarda eli bizning 17-18 yeşli güzel Sa-cideleribiz başlarına zur Kamçat bürük kiyip yörge zamanında cırlangan.

İndi hezir zamanımızdağı kiçkine gine kalfaklı tutaşlarımız tuğrısında cırlaganda da barı bir şul uk revış bilen cırlanadır.

Başka halıkta niçiktir, biz de bir yıl ütmi ki anda bir törli yanğa köy çıkmasın. Bu hel babalar bizning mecus zamanalardan birli ük devam itip kilmi miken? Bu urında bir nerse hetirge kile. Bizning halık cırlarında, halkıbizning mecus zamanlarında cırlagan cırları, dip hökim iterlik bir cır da sizilmi, barça cırlarımız İslâm kabul itkenden songılar gına bulırğa oh-sıylar, misal öçin

«İrte gine tordım ay tang birlen
Bitim cudım appak kar birlen
Ahirette kür ki iman birlen
Dönya kür ki söygen car birlen».

Bizning hezirgi cırlarımızning kübisinde İslâm, takdir, Hoday süzleri kürine. Ğacaba mecus zamanındaki cırlar bötinley onıtılıp bitti miken?

— Sin bu yıl çıkkın yanğa köyni işittingmi eli, ene felen abızı Me-kerce'den yanğa köy otıp kaytkan, kibi süzler halık arasında her vakıt işitilmektedir.

Bu yıl yanğa köy çıktımı? Halık indi biltırgı iski köyni cırlamıy ve uynamıy başlıy. Ve avıl uramlarında yiğitler, köz (19) köni nikrutlar yanğa köyden tamam ihlasları kaytıp, tuyıp bitmiçe torıp, anı avızlarından taşlamıylar.

Tatar köyleri, şulay yıl sayın almaşınıp torganlıktan, törli isimler ile hiç te sanap bitirgisiz derecede küptir.

Kazandagı iski edebiyatnı söyüçiler, törli köylerni yazıp, elle niçeşer kitap ve risaleler yazıp tarattılar. Lekin haman da köy isimlerin sanap bitirgenleri yuk eli.

Bu kitapçılar hemme Rusiye mösilmanlarına meğlüm ve urtak bulgan Tefkilef, Ellüki, Salkın Çişme ve Aşkazar kibi köylerge cırlar yazıp taratsalar da, öyezlerning ve ayırım avıllarning üzlerine mehsus bulgan cır ve beyitlerine yite almadılar eli.

Felan avılda Sibir kitken kızga, tujan avılda asılıp ülgen, yaki batkan yigitke üzine mehsus küyler ve cırlar bilen çıkarılğan beyit ve monglar hiç te ciyıp bitirmesliktir.

1905-nçi yıl citip hörriyet seğati sukgançı, her kimge meğlüm uldıgı üzere, biz Rusiye mösilmanlarında elle nindi bir gomumi onıtılı bar idi.

Şul onıtılı arasında, milli köyleribiz, milli monglarımız da onıtılıp bara idi, eger bir kişi aldında, «Sakar suvı», «Ellüki» kibi bir ozın köyni cırly başlasak : «Kuysana şul kartlar cırım! Yanğa köyni cırta» digen süzni işite idik.

Eyye. Hörriyet buldı, yeşler çıktı. Alar halık arasına çumdı. Alar şuşı onıtılıp, yaki hiç kim tarafından ehemmiyet birilmi başlagan milli monglarımıznı tirildirdiler. Kitaplar yazdılar.

Evvelde italyanski garmondan başka uynın koralı kürmegen Tatarlarga elle nindi orkestralar ciyıp, elle nindi çümiç töslı mandolinalarga milli köyler uynıy başladılar.

«Kuysana şul kartlar cırın! Epipeni eyttir» diyüçi kişining tigi çümiçler bilen uyanuçı unlap yigitlening iski «Zileylük»lerni uynaganın işitkeç, kolakları tordı. Arkasından kanlar yögirdi.

Evvelgi fikrining yaŋlışlıgın sizdi. Bötin köy ve monglarıbızga möhebbet ite başladı. Kazan'dağı «Şark Klubına» bu hizmeti öçin, millet isminden rahmet ukımaska mümkün tügil.

(20) Bizning halıkning cırlau ve köylevinde minimçe üzine bir törli hosusiyet bar kibi.

Başka milletlerde buldıgı kibi bizde, kalın tavış ile ve avızını bik zur itip açıp cırlau bir de mekbul tügil.

Bizde cırlagan çakta tavışning yomşak buluvı ve bir az uyn koralı avazına ohşaşrak buluvı ve irinlarning de mömkin kader az açılıvı ve müstahsen kürile.

Minim isimde kalgan, medresede çakta her şekirtniğ hüsn-i teveccühün celp itken bir yrılauçı, üzining irnin katı keğiz sıyarlık itip kine açıp ozın ve kıska köylerni cibere idi.

Anıñ şulay mıyık astından gına cırlavı bizning huşıbızga bigrek kite idi.

.....

Halık cırlarına ehemmiyet birirge kirek, dip kat, kat eytildi indi. Ni öçin ehemmiyet birirge kirek? Şuning öçin ki çın halık tilin, çın halık ruhın bizge tik halık cırlarından gına tabıp bula.

.....

(22) Hatime

Halık cırları çın üzibizniki gine bulganga, anda çitlerden ğarep kibiklarning te'siri bulmaganga min alarga ehemmiyet birem hem möhabbet item.

Şunlıktan «Halık cırlarına» muhabbetimning bir eseri bulsın, dip şuşı mülahazalarımın yazarga cöret ittim.

Min kişkineden ük cırçı idim. Kayda işitem de cırlau tavışın salkın kan bilen tınglıy almıy idim.

Medresede halfeler, kiç atna kiçlerinde bir kadak semiçka, yartı kadak çiklevük, alıp yasagan meclislerinde de mini onıtmıylar idi.

Min samavar artına gına utırıp alar kuşkan köylerini cırlap bire idim,
sul cırlavım beraberine halfelerimden birer uç simnike hediye kılma idi.

Min kulımdağı simnikeni bitkençi yargaç tagın cırlıy idim.
Medresede ük mini «cırcı» diler idi.

Kıçkineden ük küñlime urnaşkan cırlar söylemekten minde tujan
tilibizni söyü tudı. Eger miñğa cırlar yardım itnese, tujan tilibizni söy-
mek kibi bir uluğ niğmetke malik bula alır idim mini?

Yeşesin halık edebiyatı, yeşesin tujan til!
İy tujan til, iy matur til
Etkem, enkemniñ tili
Dönyada küp nerse bildim
Sin tujan til arkılı.
İy tujan til her vakıtta
Yardemiñ birlen sining
Kıçkineden anğlaşılğan
Şadlıgım, kaygım minim.
İy tujan til sinde bulğan
İñg ilik kılğan duğam
Yarlıkagıl dip üzimni
Etkem, enkemni Hodam.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNE TERCÜME

(4) Uzun ve kısa havalar hakkında ancak bildiğim kadarıyla yazmakla yetineceğim.

TEFKİLEF HAVASI

Tefkilef soyadlı bir müftünün Rusça tahsil görmekte olan kızı bir
fransız gencine aşık olur. Müftü bir gün bunları evde yakalar ve genç pen-
cereden orasını burasını yaralar.

Tukay, bu Tefkilef havasının hüznü olmasına bakarsak, gençle kız
arasındaki münâsebetlerin bir trajedi ile sonuçlanmış olması gerekir, de-
mektedir.

AŞKAZAR HAVASI

Bir asil Başkurt kızının nişanlısı Aşkazar suyunda boğulur.
 (5) O genç kızları çağırarak nişanlısı için bir ağıt söylemelerini ister.
 Fakat kızlar beceremeyince, kendisi adı geçen bu havayı söyler.

SAK-SUK HAVASI

Şarkının kendi metninden de anlaşılacağı üzere, bir kadın çocuklarına beddua eder ve onlar Sak ile Suk adlı iki kuş şekline dönerler. Bu şarkı da onların ızdırabını canlandırmaktadır.

KASİMİSKİ İBRAY

Kasım (eski Kasım Hanlığı) şehri sakinlerinden çok zengin olan İbray (İbrahim) aşırı hovardalıktan bütün malını mülkünü kaybeder ve sefalet içinde ölür. Bu hava da onun yaşayışını canlandırmaktadır.

(6) CİZNEKEY (ENİŞTECİĞİM)

Baldızına aşık olup onu da nikahlayan biri hakkında söylenir.

Ağaç başı kalındır
 Baldız almak yazıktır
 Yazık olsa ne bana
 Yazık kazık başına

BAŞMAK (Ayakkabı) HAVASI

Bir müftü veya bir mirza için söylenmiş olması gerekir.

(Halk edebiyatından nazım bir örnek)

(7) Bir köylü gece boyunca otlaması için atını ormana yollarmış, sabahleyin ise koşmağa diye atını almaya gidince, gözü ile ne görsün, atı sırsıklam tere batmış, sanki bütün gece yüzlerce fersah koşmuş gibi tamamiyle halsiz bir şekilde bulur.

Adam atını alıp döner, nasıl gerekirse öyle çalıştırır, ve gece olunca tekrar aynı ormana salar.

Sabahleyin ormana gelince atını tekrar aynı şekilde işe yaramaz, yorgun bir hâlde bulur. Atının bu duruma düşmesi için herhangi bir sebep bulamaz. Şaşkına döner.

Zavallı adam atın böyle azap çekerek, yorulmasının sebebini anlamaktan tam manası ile aciz kalınca, köyde bir ak sakallı ihtiyardan akıl danışır.

İhtiyar da adama tavsiyede bulunur, «Sen, der, bugün atını ormana yollarken arkasına katran yapıştır da öyle yolla» der.

Adam da ihtiyarın tavsiye ettiği gibi yapar.

Adam sabahleyin atını almak üzere kapı önüne çıkınca, atının dönmekte olduğunu görür. Atın terkesinde ise katrana sim-sıkı yapışmış Şürelî (Tatar masallarındaki yarı insan, yarı hayvan kılığındaki bir menfi kahraman) oturmakta.

Böylece anlaşılır ki atı gece boyunca koşturup ızdırıp çektiren işte bu Şürelî imiş. Derhal köy halkı çağrılır, ve Şürelî'yi atın sırtından alırlar.

Şürelî'yi yabalarla pek kötü döverler. Fakat Şürelî ölmez.

Bunun üzerine köy halkı bu kötü Şürelî'yi ne şekilde öldüreceklerini uzun boylu tartıştıktan sonra, onu bir çukura atıp, üstüne gaz döküp, yakarak öldürmeye karar verirler ve bunu tatbik te ederler.

(8) Zavallı Şürelî yanarken bağıırır, feryad eder ve sonunda yanıp kül olur. Fakat canı çıkmadan önce bu köyü lanetler : «Yarab bu köy otuz hanedan artmasın idi» der.

İşte Kazan Artı'nda takriben yüz yıl önce kurulan bir köyün hane sayısı 25-30'u geçmiyormuş ve bu Şürelî'nin lanetlendiği köy imiş.

(Halk edebiyatından nesir birkaç örnek)

Benim sevip (severek) eğerlediğim atım
Kara ile demir gök
Özlediğimde aya bakıyorum
Ay da yalnız, benim gibi.

(9) (Ekseri halk şarkılarında ilk iki mısraın anlamı olmaz. Buna rağmen istisnalar da mevcuttur. Mesela.)

Canım, canım, canânım
 Ağrımıyormu can başın
 Ağırrsa öyle can başın
 Kendim (sana) döşek canânım.

Ben severim kendinizi
 Kaşın ile gözünü
 Ben(im) sevdiğimi sen şundan bil
 Hiç te almıyorum (senden) gözümü.

(Halk şarkıları atalarımız tarafından bize bırakılan en kıymetli ve en değerli mirastır).

10) (Mağrur Bulgar şehirleri, köyleri yok oldular, fakat kıymetli miras «halk şiirleri» halkın gönlünde canlı kaldılar)..... Bilmemiz gerekir ki, «Halk şarkıları» halkımızın gönlünde hiç bir zaman paslanmayan ve küflenmeyen saf ve ruşan aynadır. Bu bir nevi sihirli aynadır.... İşte bu sihirli aynadan bir kaç örnek)

Zenginler giye(r) kara kul
 Biz giyeriz şapka
 Hüda baht vermezse
 Zengin olunmaz çalışarak ta

Giymem börkün olsa da
 Ağlamam gönlüm dolsa da.

Ak samanlığın penceresi
 Seksen sekiz parçalı
 Kötü kızlara bağlan(ır)san
 Rezil olacağın besbelli

(11) Doluşma burada dön iline
 İlinde ekin ekersin
 Bardağımı at yapıp
 Şişeni eğersin.

Ay dal büyüyor dal büyüyor
 Tepesin(i) kesersen tekrar büyüyor.
 Ablası için dertlenmiyoruz
 Kızkardeşleri tekrar büyüyor.

(İşte bu sihirli aynadan bakılırsa, yâni halk şarkıları dikkatle okunursa, halkın gönlünde nelerin gizlendiği anlaşılır.

Göçebelikten kalma bir adetmidir, bizim halk beyit düzmeye çok me-yaldir. Mesela, Ayneddin adlı şahsın ya kendi ya da kızı bir uygunsuzluk-ta bulunsun, hemen ertesi gün onlarla ilgili şarkı sokaklarda duyulur)

(12) Dağ başında demir uç
Tepip durma Ayneddin!
Biz(im) çıkardığımız beyit değil
Darılıp durma Ayneddin!

(Kırgız-Kazaklarda olduğu gibi karşılıklı atışmalar bizde de mevcut. Fakat bizimkiler şahıs adlarını katıkları için güzel olamamaktadır. Me-sela:)

Ancak beyazlı basma Zakir abi
Boy boy iç don Cemil dünür :
Araya da ancak Seyfüddin abi
Olmuş düşman Yakup Ağa onu
Hüda da ancak emretmiş biz kavuşmuşuz Cemali
dünür, Zakir
Abi, Yakup Ağa ne yaptırdı bizi o düşman.

Nasıl olursa olsun, halk «Şarkının deliği yok» demiş, kendi hissiyatını ortaya dökmüş, beyitler meydana getirmiş... Yabancılar için şarkıları-mız mânâsız da ve hatta gülünç te olabilir, fakat olursa olsun)

Kalpağım var. Şalım yok.
Şal aldirmayacak durumum yok.
Senden başka sevdiğim yok.
Seni almayacak durumum yok.

(13) (Halk edebiyatı gelecekteki edebiyatımıza temel olacaktır. İşte böy-lece halk şarkıları taklid edilerek «sunî şiirler» yazıldı. İlk olarak bu işi medrese talepleri yaptılar)

Kal eş-Şeyh fi eş-Şifa diye
Okuduğun mantık mı
Ma vecdet vallah canı
Senden gayri fazlasını

(14) İlm-i hikmet okumak için
 Varmak gerek Buhar(a)'ya
 Yarın kokusu değişilmez
 Misk, anber, cefere
 Kal Resul Allah diye
 Okuduğun «Mişkât»mi
 Memeni tutsam elim değmiyor
 Yoksa elbisen beg kat mı?
 «hikmet el-Baliğa» min telif el-Mercâni
 Fi el-Maşrik ve fi el-Magrip
 La nazirek cani

(Geçen yıllarda bir mizah dergisinde de «sunî şiirler» basıldı)

Yumru tırnak taylarda
 Güzel kızlar zenginlerde
 «Ahbar» temin eden zenginler
 Geze(r) imiş nerelerde
 Bizim sokağın ötesinde
 Akar suyun soğuğu
 Çeke(r) Kazan'ın gençlerin(i)
 Ramiyef'ler altını
 Başındaki sarığının
 Seksen sekiz sirkesi
 Bu dünyada şöhret kazandı
 Bedî müezzîn(in) hindisi.

(15) (Şâirlerimiz de halk şarkılarından esinlenerek eserler meydana getirdiler... Mir Aziz el-Ukması'nın bir şiiri)

Tatar hayatından

Gelin

Meyyus bakıyor onun gözlerinde
 Bıkkınlık var zalim dünyadan
 İstikbalden ümit kesmiş
 Niye doğdum, diye ağlıyor anadan
 Kaynanasını görüyor rüyalarında
 Cellat olup geliyor karşısına
 Baş keser imiş bunun suçu!

(16) Tuz koymamış imiş aşına
 Sabah kalkar tan atarken
 Kuş kurt henüz kanat çırparken
 İnliyerek bu bir yalnız(kendi) «hizmet» eder
 Herkes tan uykusunu tadarken
 Çu, söz gelmesin der kaynanamdan
 Teşekkür etsin, der çalışa çalışa
 Yorulunca istirahat etmeye korkar zavallı
 Tekrar başlanır diye, lanetleme,
 Şayet yalnız olsa, bir hatası
 Kaynanası dünya(yı) koparır
 Şimşekler çakar gök gürlür
 Dünyaları yıkar, karıştırır
 Hiddetlenir rengi morarır
 Saldırır gelin(in) üstüne
 Zavallı gelin, gep-geç kıza
 Safran gibi sarı renk basar
 Meyüs bakar, onun gözlerinde
 Bıkkınlık var zalim dünyadan
 İstikbalinden ümit keser
 Niye doğdum, diye ağlar anadan.

(Said Remi'den)

Biz içeriz de şarkı söyleriz
 Para biterse çalarız
 Hüda bize böyle (kader) yazmış
 Olamaz, diye durmayız.

(Tukay'dan)

Milli havalar

(17) İşittim ben dün biri (şarkı) söylüyor
 Gerçekten bizim gibi güzel milli hava
 Akla geliyor düşünceler çeşit çeşit
 Kendine has müsteki hüznü hava
 Kopuk, kopuk ancak söyleyip veriyor
 Tatar gönlü(nün) neler sezdiğini
 Zavallı olarak durduğumuz üç yüz yılda
 Takdir(in) bizi nasıl ezdiğini
 Ne kadar sıkıntı çekmiş bizim halk

Ne kadar göz yaşları dökülmüş
 Milli duygular ile alevlenip
 Sıza, Sıza çıkıyor gönlünden
 Hayran kalarak şarkıyı dinledim durdum
 Atarak basit dünya düşüncelerin(i)
 Göz önünde görmüş gibi oldum
 Bulgar ve Ak İdil boyların(ı)
 Dayanamadım vardım şarkıcıya
 Dedim, kardeş bu hava hangi hava?
 Cevabında milletteğim bana
 Bu hava olur dedi, Ellükiy.

(Bu sunî şarkılar halkın ruhu ve vezni ile yazıldığından bunları tarihi «Zileylük» veya «Ellükiy» havalarının melodileri ile söylemek mümkündür.Halk şarkılarını, edebiyatını duyduğumuz şekilde, bu mutlaka böyledir diye hüküm çıkarmak doğru değildir, mesela)

Keten gömleği yel alır
 Götürüp deryaya koyar,
 Bizim böyle oturumlar(ımız)
 Özlemle söylemeye kalır.

(bu şarkının değişik bir türünü de duymak mümkündür)

Keten gömleği yel alır
 Götürüp deryaya koyar,
 Aklın varsa düşünüp bak
 Bu dünyada kim kalır.

(18) (Bu durum hikaye ve masallarda da aynıdır. Mesela)

«Vardı orman boyunda bir dede ile nine» (yerine)

«Vardı deniz boyunda bir dede» (şekli de kullanılabilir).

(Halk şarkılarında ortak hususiyet onların vezinlerinin söyleniş tarzlarının değişmemesindedir)

Sacidenin Kamçat borkü
 Göz üstünde gölge
 Burda oynanan burda kalsın
 Oraya dönüp söyleme

Kamçat adlı börk Şimdi genç kızlar tarafından kullanılmamakla beraber bu motif halen halk Şarkılarında muhafaza edilmektedir).

Halk Şarkılarında, mecusilik devrinden kaldığı tesirini bırakan Őarkılara rastlanmamaktadır, hepsi İslamiyetin kabulünden sonra ortaya çıkan Őarkılara benzemektedirler, mesela)

«Sabahleyin kalktı ay tan ile
Yüzüm (ü) yıkadım kar ile
Ahirette gör ki iman ile
Dünya gör ki sevdiğin yar ile.

(Bizim Őarkılarımızın çoğunda İslâm, takdir, Hüda sözlerine rastlanmaktadır... Halk Őarkılarının bir özelliğini de her sene yeni Őarkıların-güftelerin çıkması ve halkın bunu bıkana kadar tekrarlamasıdır.)

(20) (Bizde halk Şarkılarını söylemede de kendine göre bir hususiyet bulunmaktadır. Bizde Şarkı söylerken sesin yumşak ve çalgı aletine uygun olması ve ağızı fazla açmadan söylemek makbul sayılmaktadır)

Halk Őarkılarına ehemmiyet vermemizin sebebi onlarda halkın gerçek dilini, ruhunu bulmamızdan ötürüdür).

(22) Sonuç

Halk Őarkılarımızı ancak kendimizin olduğundan, onlarda arap gibi yabancıların te'siri olmadığından ben onlara ehemmiyet veriyor ve seviyorum.

Dolayısıyla da «Halk Őarkılarına» sevgimin bir eseri olsun diye, bu mülâhazaları yazmaya cesaret ettim.

Ben henüz ufakken bile Şarkıcı idim. Şarkı sesini duyunca kanım kaynardı.

Medresede hocalar, Perşembe akşamları bir kilo çekirdek, yarım kilo fındıkla düzenledikleri toplantılarında beni de unutmazlardı.

Ben semaverin arkasına oturup onların istediğini havaları söyledim, hocalarım da bana birer avuç çekirdek hediye ederlerdi.

Ben elimdeki çekirdeği bitirince tekrar Şarkı söylemeğe başladım.

Henüz medresede iken bile bana «Şarkıcı» derlerdi.

Henüz ufak yaştan itibaren gönlüme yeretmiş olan Şarkıları söylemek bende ana diline sevgi doğurdu. Şayet bana Şarkılar yardım etmeseydi, ana dilimizi sevmek gibi bir ulu nimete malik ola bilirmiydim?

Yaşasın halk edebiyatı, yaşasın ana dil!

Ey ana dil, ey güzel dil
 Atam, anamın dili
 Dünyada çok şey öğrendim
 Sen ana dil vasıtasıyla
 Ey ana dil her zaman
 Yardımın ile senin
 Ufaklıktan anlaşılmiş
 Sevencim, üzüntüm benim.
 Ey ana dil sende olmuş
 En ilk okuduğum duam
 Korum diyerek kendimi
 Atam, anamı Hüdam.

SÖZLÜK

— A —

abdıra(u) (aptırau)	: şaşır(mak)
abzi	: ağabey
ahrı(nda)	: sonu(nda)
alar	: onlar
alay	: öyle
ar(u)	: yorul(mak)
arkılı	: sayesinde, vasıtasıyla;-...yı aşarak
aşa(u)	: ye(mek)
avıl	: köy
avırt(u)	: ağrı(mak)
avru	: hasta

— B —

bala	: çocuk
bar	: bütün; var
bar(u)	: var(mak), git(mek)
barça(sı)	: hep(si)
başmak	: ayakkabı
bay	: zengin

bay(u)	زنگینleş(مک)	: zenginleş(mek)
baya	دەمەن	: demin
baz	چۆگۈر	: çukur
bazık	دەبى كالىنچا	: dibi kalınca
beylen(ü)	راھاتسىز ئەتەك; باغلان(مەك)	: rahatsız etmek; bağlan(mak)
biltirən	گەچەن يىل	: geçen yıl
biçara	زەۋاللى	: zavallı
big(rek)	پەك (چۆك)	: pek (çok)
bik	پەك	: pek
birge	بىرلىكتە, بەرâبەر	: birlikte, berâber
bi(r)len	ئىلە	: ile
bit	يۈز, سۈرەت	: yüz, surat
bogay	گالېبا	: galiba
borıngı	گەچمىشتەكى, كادىم, ەسكى	: geçmişteki, kadim, eski
bul(u)	ول(مەك)	: ol(mak)
buy	بۆي	: boy
büken	تومرۇك ۇچۇ	: tomruk ucu

— C —

car bk. yar	سەرىل(مەك), يايىل(مەك)	: seril(mek), yayıl(mak)
ceyil(ü)	سەرىل(مەك), يايىل(مەك)	: seril(mek), yayıl(mak)
cıla(u) bk. yıla(u)	سەرىل(مەك), يايىل(مەك)	: seril(mek), yayıl(mak)
cır	شەرقى	: şarkı
cırçı	شەرقىچى	: şarkıcı
cırıla(u)	شەرقى سۆيەلمەك	: şarkı söylemek
ciber(ü) bk. yiber(ü)	ئەگەرلە(مەك)	: eğerle(mek)
cig(ü)	ئەگەرلە(مەك)	: eğerle(mek)
cigit bk. yigit	يەل, رۈزگەر	: yel, rüzgâr
cil	كەتەن	: keten
citin	كەتەن	: keten
ciy(u)	توپلا(مەك)	: topla(mak)
cizni	ەنىشتە	: enişte
comrı bk. yomrı	كۆر(ۈ) بىك. يۆر(ۈ)	: cör(ü) bk. yör(ü)

— C —

çab(u)	كۆش(مەك)	: koş(mak)
çabata	چارىك	: çarık

çakır(u)	: çağır(mak), davet etmek
çakırım	: mesafe ölçüsü, fersah
çak(ta)	: esna(da), iken
çama	: ölçü
çaptır(u)	: koştur(mak)
çıda(u)	: katlan(mak), tahammül etmek
çığ(u)	: çık(mak)
çıgar(u)	: çıkar(mak)
çın	: gerçek, hakiki
çit	: yabancı
çum(u)	: suya dal(mak)
çümiç	: kepçe

— D —

diy(ü)	: de(mek)
--------	-----------

— E —

eli	: henüz
elle	: yoksa, acaba
ene	: işte
eyt(ü)	: söyle(mek)
eyye	: evet

— G —

...- gına, ...-gine	: ...- ancak,
ğaceplen(ü)	: şaşır(mak)
ğazaplan(u)	: azap, ızdırap çekmek

— H —

hal(ı)k	: halk
haman	: hâlâ
hatfe	: kadife
hatn	: kadın, eş
hazir(gi)	: şimdi(ki)
Huday	: Hüda, Tanrı
hur bul(u)	: rezil ol(mak)

— I —

ışkaf	: dolap
ıştan	: iç don

— İ —

iden	: zemin, yer
ig(ü)	: ek(mek)
iken	: imiş
ilik	: önce, başta
ilt(ü)	: götür(mek)
indi	: artık
inğ	: en
irte(ge)	: erken; sabah; yarın
is	: hatır, akıl, hafıza
is(ü)	: es(mek)
iski	: eski
işle(ü)	: yap(mak); çalış(mak)

— K —

kada(u)	: sapla(mak)
kadak	: çivi; kilo
kapka	: kapı
kara(u)	: bak(mak)
karga(u)	: lanetle(mek), beddua et(mek)
karçık	: yaşlı kadın, nine
kart	: yaşlı, ihtiyar
kayçak	: ne zaman
kayda	: nerede
kaygı	: üzüntü
kaygır(u)	: üzül(mek)
kayt(u)	: dön(mek)
keğiz	: kağıt
kıçkır(u)	: bağır(mak)
...- kına, ...- kine	: ...- ancak
kıska	: kısa
kıyna(u)	: döv(mek)
kibi	: gibi

kiç	: akşam, gece
kiçkine	: küçük, ufak
kil(ü)	: gel(mek)
kilecek	: gelecek, istikbal
kilet	: samanlık, anbar, depo
kilin	: gelin
kiñeş	: tavsiye
kir(ü)	: gir(mek)
kirasin	: gaz
kirek	: gerek, lüzumlu
kirpiç	: kerpiç, tuğla
kitir(ü)	: getir(mek)
kiy(ü)	: giy(mek)
kiyev	: damat, güvey
koda	: dünür
korâl	: âlet; silâh
koş	: kuş
köç	: güç, kuvvet
köçle(ü)	: zorla(mak); iğfal et(mek)
köl	: kül
kölki jurnalı	: mizah dergisi
kölkili	: gülünç
kön	: gün
köy	: hava, şarkı
kul	: el, kol
kuş(u)	: emr et(mek)
kübi(si)	: çoğu(su)
küç(ü)	: göç(mek)
küçme	: göçebe
kük	:gök; mavi
kükre(ü)	:gök gürlle(mek)
külege	: gölge
künğil	: gönül
küp	: çok
kür(ü)	: gör(mek)
küre	: göre
küriş(ü)	: görüş(mek)
kürke	: hindi
kürset(ü)	: göster(mek)
küsekk	: yaba

küz	: göz
küzgi	: ayna

— M —

matur	: güzel
mecus	: mecusî, çok Tanrılı devir
min	: ben
mine	: işte
minga	: bana
minim (çe)	: benim (ce)
mong	: hüznü ahenk
monglı	: hüznü, ahenkli hava
moning	: bunun
möfti	: müftü
mulla	: molla
müstahsen	: güzel

— N —

naçar	: kötü
nerse	: şey
ni	: ne
niçe	: kaç
niçik	: nasıl
niden	: neden
nigiz	: temel, esas
nik	: niye, neden
nikrut	: asker adayı
nindi	: hangi
nişlet (ü)	: ne yaptır (mak)

— O —

oç (u)	: uç (mak)
ohşa (u)	: benze (mek)
ohşaş	: benzer
ozin	: uzun

— Ö —

öçin	: için
ölgi	: parça
öst(ine)	: üst(üne)
öy	: ev

— P —

piyala	: cam
palas	: yolluk, yol halısı

— R —

rahmet	: teşekkür (etmek)
reviş	: şekil, hâl

— S —

sagın(u)	: özle(mek)
sal(u)	: koy(mak); inşa et(mek)
salın(u)	: inşa edil(mek)
salkın	: soğuk
san	: sayı, rakkam
sana(u)	: say(mak)
sandugaç	: bülbül
sıy(u)	: sığ(mak)
sib(ü)	: serp(mek)
sin	: sen
siñil	: kız kardeş
sitse	: basma kumaş
siz(ü)	: sez(mek)
soraş(u)	: soruş(mak)
söy(ü)	: sev(mek)
sug(u)	: vur(mak)
sumala	: zift, katran
sunği	: sunî
suzil(u)	: seril(mek), uzan(mak)

— S —

şabırma	: sırlısıklam
şakıy	: bir hayli
şel	: şal
şilte it (ü)	: kız(mak), azarla(mak)
şulay	: şöyle, böyle
şunda	: şurda
şuşı	: şu, bu

— T —

tab (u)	: bul(mak)
tam (u)	: damla(mak)
tarat (u)	: dağıt(mak)
taşla (u)	: at(mak)
tav	: dağ
tavış	: ses
tayak	: sopa
tegayen	: tam
tereze	: pencere
tingla (u)	: dinle(mek)
tigi	: öteki
timir	: demir
tir	: ter
tiy (ü)	: dokun(mak)
tiyiş	: gerek, lüzumlu
tormiş	: hayat, yaşayış
tön	: gece
törli (çe)	: çeşitli(ce)
tös	: renk
tösli	: gibi; renkli
töş (ü)	: in(mek)
töye	: deve
tugan	: kardeş; akraba; ana, esas; doğmuş
tuğrı (da)	: hakkın (da), ilgili
tukta (u)	: dur(mak)
tun	: kürk manto
tup tuğrı	: doğrudan doğru
tutaş	: genç kız

tuy(u)	: doy(mak)
tügil	: değil
türe	: asil
tüşek	: döşek
tüz(ü)	: katlan(mak), sabr et(mek)

— U —

uklal(u)	: okun(mak)
ul	: o
uram	: sokak
urman	: orman
urnaş(u)	: yerleş(mek)
usal	: kötü huylu
uyla(u)	: düşün(mek)
uyna(u)	: oyna(mak); çalgı çal(mak)

— Ü —

ükir(ü)	: bağıra bağıra ağla(mak)
ül(ü)	: öl(mek)
üpkele(ü)	: darıl(mak)
üt(ü)	: geç(mek)
ütün(ü)	: rica et(mek)
ütir(ü)	: öldür(mek)
ütkin	: keskin
üzger(ü)	: değiş(mek)
üz(i)	: kendi(si)

— V —

vat(u)	: kır(mak)
--------	------------

— Y —

yağa	: yeni
yağıra(u)	: yankılan(mak)
yalkın	: alev
yalkınlan(u)	: alevlen(mek)
yar(car)	: yar, sevgili

yarama (u)	: yarama (mak)
yaz (u)	: yazmak
yazuçı	: yazar
yeş	: genç
yeşe (ü)	: yaşa (mak)
yeşin	: yıldırım
yeşir (ü)	: sakla (mak)
yıla (u) (cılau)	: ağla (mak)
yiber (ü) (ciberü)	: yolla (mak), gönder (mek)
yigit (cigit)	: delikanlı, yiğit
yil bk. cil	
yomrı (comrı)	: yumru
yör (ü) (cörü)	: yürü (mek)
yöz	: yüz (sayı)
yu (u)	: yıka (mak)
yugalt (u)	: kayb et (mek)

— Z —

zar	: üzüntü
zenger	: lacivert, mor
zur	: büyük

BİBLİYOGRAFYA :

- G. Şeref, *Tukayın sözleri*, Meğarif Neşriyatı, Kazan 1913.
- H. Gabdüş, *Tatar şağiri Ğabdulla Tukay (üliwine 19 yıl tulu unğayn bilen)*, Harbin 1932.
- *Ğabdulla Tukay (1913-1938) (Vafatına 25 yıl tulu unğayn bilen)*, Mukden 1938.
- H. Sadık (der.), *Abdullah Tukay şigirleri*, Helsinki 1969.
- İ. Nurullin, *Ğabdulla Tukay*, Kazan 1979.
- İ. Nurullin, *Tukay*, Moskova 1977.
- E. Feyzi, *Tukay (Kıçkine Apuş)* (Roman), Kazan 1975.
- B. Antonov-L. Velieva, *Ğabdulla Tukaynıñ edebi-memorial muzee*, Kazan 1984.
- *Ğabdulla Tukay Mecmaa Asarı 1913-1933, I-IV*, Tokyo 1933.
- *Ğabdulla Tukay* (Fotoalbom), Kazan 1960.
- E. G. Kerimullin, *Tatar matür edebiyatı bibliografiyesi (1917-1960)*, Kazan 1964.
- H. Hismetullin-Y. Agışev (haz.), *G. Tukay-Saylanma eserler*, Kazan 1960.
- R. Başırov (der.), *Ğabdulla Tukay*, Kazan 1968.
- N. Devlet, *Kazan Türkleri ve Abdullah Tukay*, KAZAN, sayı 3, 1971. s. 6-11.
- Ş. Turdiev, *Tukay hem Uzbek edebiyatı*, KAZAN UTLARI, sayı 9, 1985, s. 121-125.
- S. Akbiev, *Ğabdulla Tukay hem Dağstan halkları edebiyatı*, KAZAN, UTLARI, sayı 12, 1985. s. 141-144.